

Mgr. Marie Skýbová
Vlastní hodnota přírody
(disertační práce)

Vědomé lidské úvahy o světě vždy a obvykle nevědomě odrážejí nereflektované názorové podhoubí, ze kterého vyrůstají. Tak je tomu i s etikou. Jejím zcela samozřejmým východiskem bylo, až na výjimky, vyloučení přírody z morálních úvah. Tato situace se mění s tím, jak si začínáme uvědomovat dopady vlastního jednání na nás samotné. Pozice dnešního člověka se dá přirovnat k někomu, kdo si sám pod sebou uřezává větev. Načrtnutá situace se odráží v rozvoji nové oblasti – ekologické etiky, která není jen aplikovanou etikou, ale stává se oborem, v němž se znovu promýšlí otázky, které jsou rovněž bytostně přítomny v mezilidské etice. A stejně jako se v „klasické“ etice odráží každodenní zápasy a snahy člověka o vytvoření příznivých podmínek pro šťastný život, tak je ekologická etika popoháněna potřebou podpořit boj za záchranu ohrožené přírody.

Obvykle sdílíme i jiné samozřejmé předpoklady: totiž, že etika ukazuje nelibovolnost rozlišení dobrého a špatného, představuje jakýsi návod, jak žít dobře, že její funkcí je regulování střetů, ke kterým dochází a že její závěry platí obecně. Obraz toho, co očekáváme od etiky, doplňuje ještě „profesionální“ myšlenkové podhoubí, které obsahuje předpoklad, jak má vypadat platná teorie: musí být podložena racionálním zdůvodněním, které zcela odhlíží od našich sympatií a antipatií. Vycházíme-li z těchto předpokladů, pak úkolem ekologické etiky je ukázat, že i vůči přírodě máme morální povinnosti. Jedním ze způsobů, jak toho lze dosáhnout, je poukazovat na její vlastní hodnotu. Jde o potřebu prokázat že to, co ve vztahu k přírodě můžeme prožívat – vědomí její hodnoty – nepatří k výtvorům naší fantazie a že tato hodnota na nás klade požadavek respektu, který je platný i pro ty, jež sami hodnotu přírody ve své zkušenosti nemají. Tento způsob založení etiky vyvolal v anglosaském prostředí rozsáhlou diskusi, z níž v této práci převážně čerpám.

Otázkou, kterou jsem si položila je, zda je možné založit ekologickou etiku na vlastní hodnotě přírody, a přitom splnit požadavek racionální argumentace ve prospěch morálních požadavků vůči přírodě, a zda, nebo nakolik je axiologické uchopení etiky vhodné a smysluplné.

Aby bylo možné říci, zda lze založit etiku na koncepci vlastní hodnoty přírody, je potřeba zodpovědět tři otázky¹ a vyjasnit námítky. První otázkou je, co pojem vlastní hodnota znamená. V pojmu samotném je vyjádřen požadavek vyloučení subjektivního založení etiky a instrumentalit. A v pozadí užívání tohoto pojmu je přesvědčení, že tam, kde jde o vlastní hodnotu, jde zároveň o morální závazek.

Vlastní hodnota byla samozřejmě připisována člověku na základě jeho racionálních schopností, sebevědomí atd. Odmítneme-li víru, že tuto hodnotu má jen člověk, a vztáhneme-li vlastní hodnotu i k jiným tvorům, vynořují se problémy

¹ K uchopení tématu jsem si vypůjčila schéma tří základních filosofických otázek od Erazima Koháka. Viz např. Kohák, E., *Svoboda, svědomí, soužití*, kap. I.

spojené s definováním vlastní hodnoty. Poměrně snadno odlišíme instrumentální a neinstrumentální hodnotu, avšak jak odlišit vlastní a neinstrumentální hodnotu? V diskusi k ekologické etice k tomuto vyjasňování posloužil příklad posledního člověka. U neinstrumentální hodnoty můžeme často nalézt nějaký na první pohled ne zjevný užitek, zatímco pojem vlastní hodnota a priori závislost na užitku i na osobním hodnocení ruší. Otázkou je, zda může být hodnota skutečnosti nezávislou na hodnocení obecně, a na co se v případě kladné odpovědi váže. Kdykoli se totiž snažíme definovat vlastní hodnotu skrze nějakou vlastnost (racionalita, citění, život...), může být výběr této hodnoty libovolný.

Proto se jako vhodnější cesta pro pochopení pojmu nabízí vysvětlení, že vlastní hodnota není nějakou skutečností fakticky se vyskytující, ale je výsledkem vztahu hodnocení. Toto hodnocení nemůže být subjektivní a libovolné (pak by již nešlo o vlastní, nýbrž osobní hodnotu), ale dané ustavením světa, nebo vztahem každého života k sobě samému. (Po ruce je i další příhodné vysvětlení, které středověkým způsobem spojuje hodnotu s bytím. Pro toto vysvětlení zde ale není prostor.)

Druhou otázkou je: Na čem se tvrzení, že něco má vlastní hodnotu, zakládá? Pokus založit ekologickou etiku na vlastní hodnotě přírody začíná neantropocentrismem a vyvrácením víry v lidskou nadřazenost. Ukazuje se jako mylné zakládat vlastní hodnotu pouze na racionalitě, sebevědomí a dalších typicky lidských charakteristikách. Proto je prvním logickým krokem rozšíření morálních ohledů a vlastní hodnoty i na cítící tvory (Peter Singer), či obecně na vyšší druhy savců – na ty, kteří jsou zakoušejícími subjekty života (Tom Regan).

Avšak spojení vlastní hodnoty s určitými charakteristikami u údajných nositelů přináší jiný problém – vytváří hranici mezi tvory s citěním a bez něj, popř. mezi zakoušejícími subjekty a těmi dalšími. Pro takové rozdělení nenalzáme smysluplné vysvětlení kromě toho, které podal Tom Regan: potřebujeme nejprve řešit to nejpálčivější. U bytostí bez citění sice nelze hovořit o potřebě vyhnout se utrpení, ale nacházíme u nich společnou chuť žít (Albert Schweitzer), proto můžeme vlastní hodnotu spojovat s životem vůbec. Teoreticky nejpríhodněji rozvíjí biocentrický postoj Paul Taylor skrze pojmy dobro organismu a vnitřní hodnota.

S jednotlivým životem jako nositelem vlastní hodnoty nám však stále něco uniká. Poškodit totiž můžeme i fungování celého ekosystému. Otevírá se tedy otázka, zda lze smysluplně hovořit také o dobru a hodnotě celku, na niž kladnou odpověď poskytuje Holmes Rolston III., který s použitím faktických znalostí přírody a jejího vývoje ukazuje, jak se hodnota vytváří a je provázaná v systému.

Byť bychom považovali vlastní hodnotu za dostatečně prokázanou, zbývá třetí otázka: Co z uznání vlastní hodnoty vyplývá? Leopold se domníval, že etický vztah musí být založen na ocenění hodnoty. Tak tomu je jistě v praktickém morálním životě. Z teoretického úhlu pohledu je ale možné zpochybnit samozřejmý předpoklad, že ze skutečnosti vlastní hodnoty vyplývají morální povinnosti vůči nositeli.

Tu se na půdě ekologické etiky znovu promýšlí otázka, jak dojít od skutečnosti k povinnosti. Jednou z možností je chápání morální povinnosti nikoli jako skutečnosti, ale jako výsledek našeho přijetí určitého systému víry, který však má své oprávnění ve faktických skutečnostech (Paul Taylor). Jinou možností, jak

překlenout propast mezi „je“ a „být má“, je chápat prospívání druhých včetně přírody jako součást našeho vlastního prospívání (John O'Neill.) A do třetice lze ukázat, že taková propast vůbec neexistuje, protože už samo bytí je dobré (Hans Jonas).

Mnozí však závěr, že hranice morálních ohledů je totožná s hranicí vlastní hodnoty, zpochybňují z jiné strany: aplikují jej na jednotlivé případy střetů s přírodou nebo mimolidskými tvory, a poukazují na praktickou nemožnost řešit problémy, budeme-li chápat vše živé za nositele vlastní hodnoty. Má-li být etika jistou teorií praxe, potřebovali bychom rozlišit, čemu ve svém jednání dávat při střetech přednost, v čemž mohou sehrát roli i instrumentální hodnoty. Neegalitarianistické stanovisko na druhé straně přináší nebezpečí, že výsledek bude ovlivněn našimi sympatiemi a přáními.

Abychom mohli odpovědět na otázku vhodnosti založení ekologické etiky na koncepci vlastní hodnoty, je zapotřebí promyslet rovněž námitky a případné chyby těchto koncepcí. Velká většina námitek staví především na principiální nemožnosti zaujmout jiné hledisko než lidské (proto je odmítán neantropocentrismus) nebo na subjekt-objektové distinkci, a pak jsou hodnoty označovány za projekci lidského ducha. Mnoho zastánců koncepce vlastní hodnoty se snaží s těmito námitkami vypořádat a ukázat, že 1) je možné poznat dobro jiných tvorů nezávisle na našem stanovisku, 2) neantropocentrismus neubírá člověku hodnotu a nesnižuje jej na zvířecí rovinu, 3) argumenty tzv. hodnotového subjektivismu mohou mít váhu jen pokud vycházíme z karteziánského paradigmatu. Vezmeme-li v úvahu výsledky fyziky 20. století, popřípadě další faktické objevy biologie a paleontologie, ukazuje se, že rozlišení subjektivní-objektivní je zavádějící, stejně jako na něm založená distinkce faktů a hodnot. Rovněž zkušenost ukazuje názor označovaný jako subjektivismus pomýleným.

Mnohem závažnější se mi jeví otázky etické, které zdaleka nejsou tak často diskutovány jako gnozeologické problémy. Možná proto, že analytický způsob argumentace pro ně neskýtá dostatečný prostor. Jde o otázku, zda můžeme pro účely ekologické etiky odvozovat dobro z biologických charakteristik, a zejména zda s vlastní hodnotou nepomíjíme jiné, také hodné ochrany a úcty – neživé. Určitým řešením by mohlo být zahrnutí antropocentrických hodnot do etických úvah. Nakonec však jakékoli rozhodování o morálních povinnostech podle toho, co se domníváme, že je hodnotné (a racionálně si to zdůvodníme), vytváří dělicí čáru mezi tím, co je hodno morálních ohledů a mezi tím, co jí hodno není. Tento problém zřejmě vyrůstá z paradigmatu osoby jako něčeho zcela odděleného, které je samozřejmým předpokladem v západním myšlení. Z jiných koncepcí, která dané paradigma překračují, žádná dělicí čára pro morální ohledy nevzniká. Vše má za určitých podmínek morální význam.

Nyní se již můžeme vyslovit ke zkoumané otázce. Je možné a smysluplné založit ekologickou etiku na koncepci vlastní hodnoty? Tato odpověď nemůže být určena jen teoretickými problémy užívání pojmu, ale také tím, jaký je praktický význam ekologické etiky. Vycházíme-li v ekologické etice z potřeby vytvoření obecně platných principů jednání vůči přírodě, které by zamezily ničení a týrání, pak každý takový pokus, teoreticky obstojný, je vhodný do té míry, do které tyto potřeby naplňuje. Čím více se však rozšiřuje okruh toho, co by mělo být hodno našich

morálních ohledů, tedy čím více se rozšiřuje říše vlastní hodnoty, tím méně jasné jsou principy a povinnosti, které z této skutečnosti mají vycházet. Ekologická etika má praktický význam tam, kde je široce diskutována a kde její ozvuky pronikají do politiky a veřejného života. V tom případě se stává podporou. Pomáhá rozšiřovat obecné etické povědomí, ať už obsahuje pro odborníky viditelné teoretické obtíže, nebo nikoli. Založení etiky na vlastní hodnotě všeho živého, byť se z určitého úhlu pohledu potýká s nedostatky, je možné dostatečně podložit argumenty, aby mohlo sloužit svému praktickému účelu.

Nedostatky, které jsou patrné pro filosofy, jsou způsobeny zejména paradigmatem, ze kterého vycházíme. Jsme-li ochotni změnit paradigma, většina problémů zmizí sama. Zřejmě je ale nemožné dosáhnout plně uspokojivé teorie bez jakýchkoli nesrovnalostí, což je dáno také charakterem vyjádření.

Otázka druhá, zda je založení etiky na vlastní hodnotě přírody smysluplné, již musí zvážit i původně přijaté předpoklady. Co představuje etika? Má dokazovat obecně platné principy? Má být nástrojem, jak ukázat, že naše přesvědčení o dobrém a špatném lze nárokovat jako platné i pro druhé? Pokud ano, pak ale taková etika také stanovuje jasnou hranici, která rozděluje svět na část, vůči které musíme mít morální ohledy, a část, vůči které tyto ohledy mít nemusíme, na jednání, která jsou a priori dobrá, a jednání, která jsou a priori špatná. To je něco, co se zdá být neslučitelné s představou dobrého života, u něž nejde jen o jednotlivé činy, ale o celkové směřování. Etiku je možné totiž chápat i jinak. Spolu s Aristotelem: nezabýváme se jí přeci proto, abychom věděli, ale proto abychom se sami stali dobrými.² Úlohu etiky můžeme spatřovat nikoli v nárokování určitého chování u druhých, ve zdůvodňování, že to, co chápeme jako dobré, je povinností pro všechny, ale jako pomoc, radu, jak žít život, který by bylo možné označit jako dobrý. V tomto pojetí není smysluplné, abychom se zabývali hypotetickými případy střetů nebo aby etika stanovovala hranice morálních ohledů. Protože v kontextu hledání dobrého života má význam všechno.

Citovaná literatura:

- Attfield, R., *A Theory of Value and Obligation*. New York: Croom Helm, 1987, ISBN 0-7099-0572-6.
- Capra, F., *Bod obratu*, Praha: DharmaGaia. 2002, ISBN 80-85905-42-6.
- Fifty Key Thinkers on Environment*, Palmer, J., A. Cooper, D., E., Corcoran, P., B. (eds.), London and New York: Routledge, 2001, ISBN 0-415-14699-2.
- Floss, P., *Proměny vědění*, Praha: Mladá Fronta, 1987.
- Gordonová, A., Suzuki, D., *Jde o přežití*, Beroun: Baroko&Fox, 1994, ISBN 80-85642-10-7.
- Gore, Al, *Země na misce vah*, Praha: Argo. 1994, ISBN 80-85794-21-7.
- Hála, V., *Možnosti hodnotové etiky*, Praha: Filosofie, 2000, ISBN 80-7007-135-4.
- Jonas, H., *Princip odpovědnosti*, Praha: OIKOYMENH, 1997, ISBN 80-86005-06-2.

² Etika Nikomachova, 1103b

- Kohák, E., *Svoboda, svědomí, soužití*, Praha: Slon. 2004, ISBN 80-86429-35-0.
- Kohák, E., *Zelená svatozář*, 2. vydání, Praha: Slon, 2000, ISBN 80-85850-86-9.
- Kohák, E., *Zorným úhlem filosofa*, Praha: Ježek, 2004, ISBN 80-85996-38-3.
- Leopold, A., *Obrázky z chatrče*, Tulčák: Abies, 2000, ISBN 80-88699-13-4.
- Librová, H., *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*, Brno: Veronica, 1994, ISBN 80-238-4210-2.
- Lovelock, J., *Gaia. Živoucí planeta*, Praha: Mladá Fronta, 1994, ISBN 80-204-0436-8.
- MacIntyre, A., *Ztráta ctností*, Praha: Oikúmené. 2004, ISBN 80-7298-082-3.
- Masson, J.M., McCarthy, S., *Když sloni pláčou*, Praha: Rybka Publishers, 1998, ISBN 80-86182-20-7.
- Naess, A., *Ekologie, pospolitost a životní styl*, Tulčák: Abies. 1993, ISBN 80-88699-09-6.
- Rádl, E., *Útěcha z filosofie*. Praha: Čin. 1946.
- Rich, A., *Etika hospodářství I.*, Praha. OIKOYMENH, 1993, ISBN 80-85241-62-5.
- Rolston III, H., *Environmental Ethics: Duties to and Values in Natural World*, Philadelphia, PA: Temple University Press, 1988, ISBN 0-87722-501-X.
- Shär-Manzoliová, M., *Holocaust. Pokusy na zvířatech ve Švýcarsku*. Kniha o pokusech na zvířatech Praha: Nadace Spisovatelé za práva zvířat, 1996, ISBN 000088542.
- Scheldrake, R., *Teorie morfické rezonance*. Praha: Elfa. 2002, ISBN 80-86439-02-X.
- Schweitzer, A., *Nauka úcty k životu*, Praha: Suprahon, 1974.
- Singer, P., *Osvobození zvířat*, Praha: Práh, 2001, ISBN 80-7252-042-3.
- Singer, P., *Practical Ethics*, 2. vydání, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, ISBN 0-521-43971-X.
- Skolimowski, H., *Eco-Philosophy: Designing New Tactics for Living*, London and Salem: Marion Boyars. 1981, ISBN 0-7145-2676-2.
- Spaemann, R., *Základní mravní pojmy a postoje*, Praha: Svoboda, 1995, ISBN 80-86005-01-0.
- Spaemann, R., *Šťěstí a vůle k dobru*, Praha: OIKOYMENH, 1998, ISBN 80-86005-01-0.
- Taylor, P., *Respect for Nature*, Princeton: Princeton University Press, 1986, ISBN 069102250X.
- Závod s časem*, Kohák, E., Kolářský, R., Míchal, I. (eds.), Praha: Torst pro MŽP, 1996, ISBN 80-85639-70-X.

Attfield, R., The Good of Trees, *Journal of Value Inquiry*, vol. 15, 1981.

Attfield, R., Preferences, Health, Interest and Value, *The Electronic Journal of Analytic Philosophy* (dostupný na: <http://ejap.louisiana.edu/>), Issue 3 (Spring 1995), <http://ejap.louisiana.edu/EJAP/1995.spring/attfield.1995.spring.html>, cit.17.1.2006

Callicott, J. B., Intrinsic Value in Nature: a Metaethical Analysis, *The Electronic Journal of Analytic Philosophy* (dostupný na: <http://ejap.louisiana.edu/>), Issue 3 (Spring 1995), <http://ejap.louisiana.edu/EJAP/1995.spring/schonfeld.abs.html>, cit. 17. 1. 2006

Callicott, J. B., Intrinsic Value, Quantum Theory and Environmental Ethics, *Environmental Ethics*, vol. 7, Fall 1985.

Callicott, J. B., Non-Anthropocentric Value Theory, and Environmental Ethics, *American Philosophical Quarterly*, vol. 21, no. 4, October 1984.

- Cockell, Ch. S., The Value of Microorganisms, *Environmental Ethics*, vol. 27, Winter 2005.
- Dobel, P., The Judeo – Christian Stewardship Attitude Toward Nature, in: *Environmental Ethics*, L.P.Pojman (ed.), Boston: Jones and Barlett Publisher, 1994, 1559349913.
- Feber, J., Antropocentrismus a etika životního prostředí, *Filosofický časopis*, č. 4, 1997.
- Goodpaster, K. E., On Being Morally Considerable, *The Journal of Philosophy*, vol. 75, 1978.
- Hála, V., Ekologická motivace etiky a morální kritika hodnotových orientací společnosti, *Filosofický časopis*, č. 3, 1997.
- Hargrove, E. C., Weak Antropocentric Intrinsic Value, *The Monist*, vol. 75, no. 2., 1992.
- Jemelka, P., Environmentální etika, antropocentrismus a racionalita, *Filosofický časopis* č. 3, 1997.
- Kemp, P., Antropo-odstředivá biotika, *Filosofický časopis*, č. 3, 1997.
- Kerr, J.A., The Possibility of Metaphysics: Environmental Ethics and the Naturalistic Fallacy, *Environmental Ethics*, vol. 22, Spring 2000.
- Kohák, E., Pravda a vědy o člověku, *Prométheus*, č. 24, 2004.
- Kohák, E. a Lachs, J. „A Dialogue on Value“, *Journal of Speculative Philosophy*, vol.5, no.1, Spring 1991.
- Kolářský, R., Filosofický pojem člověka a současná ekologická krize (spor antropocentrismu a biocentrismu), *Studia Humanistica*, č. 4, 1992.
- Kolářský, R., Hlubinná ekologie a její význam pro filosofické myšlení, *Filosofický časopis*, č. 3, 1997.
- Kolářský, R., Sbližování antropocentrických a neantropocentrických koncepcí filosofie životního prostředí, *Filosofický časopis*, č. 5, 2000.
- Lee, K., The Source and Locus of Intrinsic Value: A Reexamination, *Environmental Ethics*, vol. 18, Fall 1996.
- Minteer, B. A., Intrinsic Value for Pragmatist?, *Environmental Ethics*, vol. 22, Spring 2001.
- Moncrief, L. W., The Cultural Basis of Our Environmental Crisis, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L. P. (ed.), Boston: Jones and Barlett Publishers. 1994. 1559349913.
- Morito, B., Intrinsic Value: A Modern Albatross for the Ecological Approach, *Environmental Values*, vol. 12, 2003.
- Naess, A., The Shallow and the Deep Long – Range Ecological Movement, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L. P. (ed.), Boston: Jones and Barlett Publishers. 1994, 1559349913.
- Norton, B. G., Epistemology and Environmental Values, *The Monist*, vol. 75, no. 2, 1992.
- O'Neill, J., The Varieties of Intrinsic Values, *The Monist*, vol. 75, no. 2, 1992.
- O'Neill, R., Intrinsic Value, Moral Standing, and Species, *Environmental Ethics*, vol. 19, Spring 1997.
- Ouderkirk, W., Can Nature be Evil? Rolston, Disvalue, and Theodicy, *Environmental Ethics*, vol. 21, Summer 1999.
- Poláková, J., Autentické možnosti teorie hodnot, *Filosofický časopis*, roč. 41, č. 2, 1993.
- Regan, T., Does Environmental Ethics Rest on a Mistake? *The Monist*, vol. 75, no. 2, April 1992.

- Regan, T., The Case for Animal Rights, in: *Earth Ethics: Introductory Readings on Animal Rights and Environmental Ethics*, Sterba, J. P. (ed.), 2000, ISBN 0-13-014827-X.
- Rolston III, H., Are Values in Nature Subjective or Objective? *Environmental Ethics*, vol. 4, Summer 1982.
- Rolston III, H., Disvalues in Nature, *The Monist*, vol. 75, no. 2, 1992.
- Rolston III, H., Values Gone Wild, in: *Environmental Ethics: Divergence and Convergence*, Armstrong, S. J., Botzler, R. G., eds., MC-Graw-Hill, Inc. USA, 1993, 978-0072838459.
- Singer, P., All Animals Are Equal, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L. P. (ed.), Boston: Jones and Barlett Publishers. 1994, 1559349913.
- Schönfeld, M., Introduction to Justifying Value in Nature, *The Electronic Journal of Analytic Philosophy* (dostupný na: <http://ejap.louisiana.edu/>), Issue 3 (Spring 1995), <http://ejap.louisiana.edu/EJAP/1995.spring/schonfeld.abs.html>, cit. 17.1.2006
- Schweitzer, A., Reverence for Life, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L. P. (ed.), Boston: Jones and Barlett Publishers. 1994, 1559349913.
- Skolimowski, H., The dogma of Anti-Anthropocentrism and Ecophilosophy, *Environmental Ethics*, vol. 6, Fall 1984.
- Taylor, P., The Ethics of Respect for Nature, in: *Environmental Ethics. What Really Matters. What Really Works*, Schmidtz, D. and Willott E, eds., New York and Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Thompson, Janna, A Refutation of Environmental Ethics, *Environmental Ethics*, vol. 12, Summer 1990.
- VanDeVeer, D. Intraspecific Justice and Intrinsic Value, *The Electronic Journal of Analytic Philosophy* (dostupný na: <http://ejap.louisiana.edu/>), Issue 3 (Spring 1995), <http://ejap.louisiana.edu/EJAP/1995.spring/vandveer.1995.spring.html>, 9.1.2006
- Warren, M.A., Difficulties with the Strong Animal Rights Position, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L.P. (ed.), Boston: Jones and Barlett Publishers. 1994, 1559349913.
- Watson, R., Critique of Anti-Anthropocentric Biocentrism, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L.P. (ed.) Boston: Jones and Barlett Publishers. 1994, 1559349913.
- Weston, A., Between Means and Ends, *The Monist*, vol. 75, no. 2, 1992.
- White, L., The Historical Roots of Our Ecological Crisis, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L. P. (ed.). Boston: Jones and Barlett Publishers. 1994, 1559349913.

Další doporučená literatura:

- Callicott, J. B., Animal Liberation: A Triangular Affair, in: *People, Penguins, and Plastic Trees: Basic Issues in Environmental Ethics*, Pierce, Ch., and VanDeVeer, D. (eds.), Wadsworth Publishing Company, 1995, ISBN 0-534-17922-3.
- Callicott, J. B., Rolston on Intrinsic Value: A Deconstruction, *Environmental Ethics*, vol. 14, Summer 1992.
- Feber, J., Antropocentrické východisko etiky životního prostředí (metodologická analýza), *Filosofický časopis*, č. 5, 2000.
- Gould, S. J., The Golden Rule. A Proper Scale for Our Environmental Crisis, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L. P. (ed.). Boston: Jones and Barlett Publisher, 1994, 1559349913.

- Cheney, J., Naturalizing the Problem of Evil, *Environmental Ethics*, vol. 19, Fall 1997.
- Kohák, E., *Člověk, dobro a zlo*, Praha: Ježek, 1993, ISBN 80-901625-3-3.
- Kolářský, R., Etika životního prostředí a kritika antropocentrismu, *Filosofický časopis*, č. 1, 1997.
- Kolářský, R., Hlubinná ekologie a její význam pro filosofické myšlení, *Filosofický časopis*, č. 3, 1997.
- Kolářský, R., Sbližování antropocentrických a neantropocentrických koncepcí filosofie životního prostředí, *Filosofický časopis*, č. 5, 2000.
- Kolářský, R., Suša, O., *Filosofie a současná ekologická krize*, Praha: Filosofia, 1998. ISBN 80-7007-116-8.
- Lockwood, M., End Value, Evaluation, and Natural Systems, *Environmental Ethics*, vol. 18, Fall 1996.
- Naess, A., Udržitelnost: Integrovaný přístup, *Vesmír*, č. 4, 1992.
- Naess, A., *Ecosophy T: Deep versus Shallow Ecology*, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L. P. (ed.). Boston: Jones and Barlett Publisher, 1994, 1559349913.
- Plumwood, V., Nature, Self, and Gender: Feminism, Environmental Philosophy and the Critique of Rationalism, in: *People, Penguins, and Plastic Trees: Basic Issues in Environmental Ethics*, Pierce, Ch., and VanDeVeer, D. (eds.), Wadsworth Publishing Company, 1995, ISBN 0-534-17922-3.
- Regan, T., The Radical Egalitarian Case for Animal Rights, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L. P. (ed.). Boston: Jones and Barlett Publisher, 1994, 1559349913.
- Rollin, B., Sentience Is the Criterion for Moral Worth, in: *Environmental Ethics*, Pojman, L. P. (ed.). Boston: Jones and Barlett Publisher, 1994, 1559349913.
- Stone, Ch. D., Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects. in: *People, Penguins, and Plastic Trees: Basic Issues in Environmental Ethics*, Pierce, Ch., VanDeVeer, D. (eds.), Wadsworth Publishing Company, 1994, ISBN 0-534-17922-3.
- Suša, O., Současná ekologická krize jako krize civilizace a člověka: hledání alternativ, *Studia humanistica*, č. 4, 1992.
- Šmajš, J., Evolučně ontologický základ nové etiky? *Filosofický časopis*, č. 3, 1997.
- Šmajš, J., *Kultura proti přírodě*, České Budějovice: Dobromysl, 1996.
- Warwick, F., What does the Recognition of Intrinsic Value Entail? *Trumpeter*, č. 3, roč. 10, 1993, ISSN 0932-6193, dostupný na:
<http://trumpeter.athabascau.ca/index.php/trumpet/article/viex/379/1314>